

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/14, p. 295-316

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11779>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Tahsin İLHAN – Doç. Dr. Ümit
MORSÜNBÜL - Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ertuğrul UÇAR – Yrd. Doç. Dr.
Mustafa SÜRÜCÜ

This article was checked by iThenticate.

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ YILMAZLIK ÖZELLİKLERİ VE KORUYUCU FAKTÖRLERİNİN İNCELENMESİ*

*Bahadır ÖZCAN** - Müge ARTAR****

ÖZET

Bu çalışmada lise öğrencilerinin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumu ve öğrencilerin cinsiyetine göre karşılaştırılmıştır. Araştırma grubunu 70'i anne-babası boşanmış, 82'si anne-babası birlikte yaşayan olmak üzere, toplam 152 öğrenciden oluşmuştur. Bu öğrencilerin 76'sı kız, 76'sı ise erkektir. Araştırmaya katılan öğrenciler Ankara ili Mamak ilçesindeki liselerden seçilmiştir.

Öğrencilerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler Özcan (2005) tarafından Türk kültürüne uyarlanan California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği ile saptanmıştır. Boşanmış aile çocukları ise okul Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerindeki öğrenci tanıma kartlarından yararlanılarak tespit edilmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizinde MANOVA kullanılmıştır.

Araştırmada bulguları, anne-babası birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler toplam puanı anne babası boşanmış olanlara göre anlamlı şekilde daha yüksektir. Cinsiyete göre ise anlamlı bir farklılık yoktur. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği'nin alt ölçeklerinde yapılan karşılaştırmada ise şu bulgular elde edilmiştir: Anne-babası birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar; amaçlar ve özlemler; problem çözme düzeyleri anne-babası boşanmış olanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; empati ise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Cinsiyete göre ise sadece empati düzeyi farklılık göstermektedir. Kız öğrencilerin empati düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

* Bu çalışma, ilk yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, El-mek: bhdozcan@yahoo.com

*** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Psikolojisi, El-mek: mugeartar@ankara.edu.tr

Anahtar Kelimeler: yılmazlık, koruyucu faktörler, boşanmış aile, ergenler, cinsiyet

INVESTIGATION RESILIENCE TRAITS AND PROTECTIVE FACTORS OF HIGH SCHOOL STUDENTS FROM DIVORCED FAMILIES

ABSTRACT

In this study, protective factors and resiliency traits of high school students were compared according to status of students' families being divorced or nondivorced and gender of students. In the research study group were included 70 divorced family and 82 nondivorced family's adolescents and totally 152 high school students. 152 of students were equally 76 females and males. These students were chosen from high schools of Mamak/Ankara. California Healthy Kids Survey Resilience and Youth Development Module High School Questionnaire that were adapted to Turkish culture by Ozcan (2005) were applied to measure protective factors and resilience traits of high school students. Divorced families' children were learnt from student identification cards in Guidance and Psychological Counseling Services of high schools. MONOVA were used to analyze data.

The research results showed that students of nondivorced families had significantly higher protective factors and resilience traits than students of divorced families had. There were no significant differences according to gender between two groups. Results of comparison of subtests; Nondivorced families' adolescents had higher caring relationships and high expectations at community; caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family; goals and aspirations; problem solving level than students of divorced children had. However caring relationships and high expectations at school; caring relationships with peers; self-efficacy and self-awareness; empathy were not significantly different according to having divorced or nondivoreced families. According to gender, only empathy had significant differences. Female had higher empathy level than male had.

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, protective factors and resiliency traits of high school students were compared according to status of students' families being divorced or nondivorced and gender of students. In the research study group were included 70 divorced family and 82 nondivorced family's adolescents and totally 152 high school students. 152 of students were equally 76 females and males. These students were chosen from high schools of Mamak/Ankara. California Healthy Kids Survey Resilience and Youth Development Module High School Questionnaire that were adapted to Turkish by Ozcan (2005) were applied to measure protective factors and resilience traits of high school students. Divorced families'

Turkish Studies

children were learnt from student identification cards in Guidance and Psychological Counseling Services of high schools. MONOVA were used to analyze data.

Results

The research results showed that high school students's protective factors and resilience traits were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=10.84$, $p<.01$). Students from nondivorced families had higher protective factors and resilience traits than ($\bar{X}=113.17$) students from divorced family had ($\bar{X}=104.76$). However, students's protective factors and resilience traits were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=0.00$, $p>.05$).

Results of comparison of subscales of CYDÖ; The research results showed that high school students's protective factors and resilience traits were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=10.84$, $p<.01$). Students from nondivorced families had higher protective factors and resilience traits than ($\bar{X}=113.17$) students from divorced family had ($\bar{X}=104.76$). However, students's protective factors and resilience traits were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=0.00$, $p>.05$).

Protective factors, firstly one caring relationships and high expectations at community were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=5.48$, $p<.05$). Students from nondivorced families had higher caring relationships and high expectations at community ($\bar{X}=17.06$) than students from divorced family had ($\bar{X}=15.41$). However, students's caring relationships and high expectations at community were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=.041$, $p>.05$). Second one students' caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=11.78$, $p<.01$). Students from nondivorced families had higher caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family ($\bar{X}=22.88$) than students from divorced family had ($\bar{X}=20.31$). However, students' caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=1.35$, $p>.05$).

Resilience traits, first one goals and aspirations were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=4.52$, $p<.05$). Students from nondivorced families had higher goals and aspirations ($\bar{X}=10.34$) than students from divorced family had ($\bar{X}=9.60$). However, students' goals and aspirations were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=.077$, $p>.05$). Secondly, problem solving were significantly different according to having divorced or nondivorced family ($f_{(1-148)}=5.80$, $p<.05$). Students from nondivorced families had higher problem solving ($\bar{X}=9.28$) than students from divorced family had ($\bar{X}=8.41$). However, students' goals and aspirations were not significantly different according to gender ($f_{(1-148)}=.711$, $p>.05$).

Turkish Studies

On the contrary, caring relationships and high expectations at school ($f_{(1-148)} = 1.68$, $p > .05$), caring relationships with peers ($f_{(1-148)} = 2.69$, $p > .05$), self-efficacy and self-awareness ($f_{(1-148)} = 3.16$, $p > .05$), and empathy ($f_{(1-148)} = .520$, $p > .05$) were not significantly different according to having divorced or nondivorced family.

According to gender, only empathy was significant different ($f_{(1-148)} = 8.06$, $p < .05$). Female had higher empathy level ($\bar{X} = 9.92$) than male had ($\bar{X} = 9.03$). However, other protective factors and resilience traits were not significantly different according to gender.

In summary, high school students's protective factors and resilience traits, caring relationships and high expectations at community, caring relationships, high expectations and opportunities for meaningful participations at family, goals and aspirations, and problem solving were significantly different according to having divorced or nondivorced family. On the contrary, caring relationships and high expectations at school, caring relationships with peers, self-efficacy and self-awareness, and empathy were not significantly different according to having divorced or nondivorced family. Moreover, according to gender, only empathy were significantly different. Other resilience traits and protective factors were not significantly different in terms of gender.

The protective factors provided by society, family and school are related to their competence. One of the characteristics of resilience children is the ability to get positive reactions from the environment. Difficulties and risks factors that children be able to face are very difficult to prevent. However, it is possible for children to be able to have better traits that make them stronger in response to stresses and risks. The development of resilience traits and protective factors also depends on the development of children's competences. Prevention and intervention programmes can be carried out in the direction of developing competence level of students and resilience traits especially for students of risk groups.

Keywords: resilience, protective factors, divorced family, adolescents, gender

GİRİŞ

Psikoloji insan gelişim ve uyum sağlama sürecindeki risklere, problemlere, patolojiye ve tedavilere odaklanarak, önemli olan kısmı yani insanın olumlu yönlerini ve sahip olduğu olumlu kaynakları göz ardı etmiştir. Aslında insanın yeterliliklerine ve uyum sistemlerine odaklanmak insanın sağlıklı gelişim ve işlevselliğini artıracak önemli bir kaynaktır (Masten, 2001). Psikolojik uyumun içerdiği iki ana parçası zihinsel işlevler ve dışsal davranışlardır. İçsel sağlık, psikolojik iyilik, içsel denge ve ego gücü terimleriyle tanımlanmıştır. İçsel sıkıntılar ise psikolojik sıkıntılar, bozulmalar ve kaygı terimleriyle ifade edilmiştir. Dışsal, davranışsal olarak "iyi" psikolojik uyum, yeterliliği ve sosyal uyumu ifade eder. Diğer taraftaki "zayıf" psikolojik uyum ise dışsal belirtileri, anti-sosyal davranışları ve sosyal uyumsuzlukları ifade etmektedir. Yılmazlık, sıkıntılı şartlar altındayken gösterilen iyi içsel ve dışsal uyumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Masten, 1994; 2014).

Werner ve Smith'in (1992), betimsel çalışmaları yılmazlık kuramının temellerini oluşturur. Yılmazlık kuramı aile, okul ve toplumda bulunan koruyucu faktörlerin tanımlanmasını temel alır. Bu

koruyucu faktörler yılmaz çocuklar ve ergenlerin ortaya çıkmasını sağlar. Yılmaz çocuklar ve ergenler yılmaz olmayan bireylerin yaşadığı aile, okul ve toplumsal ortamlardan ise uzaklaşırlar (Benard, 1991; Krovetz, 1999). İnsanların olumlu ve güçlü yönlerine odaklanan yaklaşım, çalışmaların yönünü yılmazlık bilimine götürmektedir. Bu yeni yaklaşım, ana kuramlar gibi insanı pasif ve sadece uyarıcılara tepki veren olarak görmek yerine, insanı karar veren, seçeneklere sahip, tercihleri olan, becerili ve etkili hale gelmeye çalışan, çarelere, umutlara sahip bir canlı olarak görmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

Yılmazlık

Yılmazlık, psikoloji alan yazınındaki üç grup insanı tanımlamak için kullanılmıştır. Yılmazlığın kapsadığı ilk grup, yüksek risk altında bulunan bireyler arasından çıkmaktadır. Bu gruptaki bireyler yaşamındaki sıkıntıların üstesinden gelerek, iyi bir gelişim göstermişler ve beklenenden daha başarılı olmuşlardır. Bu kişiler, çok dezavantajlı ortamlardan gelmelerine rağmen başarılı olan ünlü kişilerdir. Bu insanların yaşam hikâyeleri, yüksek risk altındaki yılmaz çocuklarla yapılan sistematik çalışmaların sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. İkinci grup, stresli yaşam deneyimlerine rağmen iyi bir şekilde uyum sağlayan kişileri içermektedir. Stresli deneyimler, boşanma gibi yaygın olarak görülen stresörleri ve homojen bir şekilde dağılmış stresli yaşantıları içermektedir. Bu grupla yapılan araştırmalarda, stresörlerin çocukların gelişimleri üzerindeki genel etkileri ve bu sıkıntıların etkisini azaltan veya artıran faktörler incelenir (incinirlik ve koruyucu faktörler gibi). Üçüncü grupla ilgili çalışmalar, travmatik yaşantıların üstesinden gelen çocuklar üzerinde yapılmış ve bu travmatik yaşantıların üstesinden gelmedeki bireysel farklılıkların araştırılmasını içermektedir. Travmatik yaşantıların bireyin bireysel işlevselliğini düşürmesi beklenmektedir. Hiç kimse incinmez (invulnerable) değildir (Rigsby, 1994; Masten, 2014).

Henderson ve Milstein'e (1996) göre toplumda uzun süreli yoksulluk çekmiş, ihmal ve istismara uğramış, şiddete maruz kalmış, anne babasından ya da bakımını üstlenen yetiştikenden uzun süre ayrı kalmış, ciddi bir kaza geçirmiş, yakınlarının ölümüne tanık olmuş ya da okulda sürekli başarısızlık riski ile karşı karşıya gelmiş çocuklar vardır. Risk altındaki bu çocuklar arasında anti-sosyal davranışlar sergileyenlerin veya suç davranışlarında bulunanların oranları normal nüfusa oranla daha yüksektir. Ancak bu risk faktörlerine rağmen bu çocuklar arasında hiçbir anti-sosyal davranış sergilemeksizin, normal yaşamlarını sürdürebilenlerin sayılarının da azımsanamayacak kadar çok olduğu sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir (Akt. Öğülmüş, 2001). Bazı çocuklar ve gençler yukarıda betimlenen çevresel olumsuzluklara rağmen "ayakta kalabilmekte" ve çevre ile etkileşimlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmektedirler. Bu tür kişiler stres yaratan olaylar karşısında genellikle yılmınlığa düşmemektedirler, kendilerini çabucak toparlamaktalar hatta sıkıntılardan ve olumsuz çevresel koşullardan daha da güçlenerek çıkmaktadırlar (Öğülmüş, 2001).

Yılmazlık bazı araştırmacılar tarafından tekrar eski hale dönebilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Kumpfer, 1999). "Yılmazlık, ağır risk şartlarına maruz kalındığı zaman ortaya çıkan başarılı bir şekilde toparlanabilme yeteneğidir" (Cowen, 1991; Benard, 1999; Joseph, 1994; Gordon ve Song, 1994). Masten'e (1994; 2014) göre yılmazlık "ağır risk şartlarına maruz kalınmasına rağmen başarılı bir şekilde toparlanabilme, eski normal hale dönebilme yeteneğidir". Norman'ın (2000) yılmazlık tanımı "zararlı durumlarla karşılaşıldığında bu durumlara başarılı bir şekilde uyum sağlama veya bu zararlı durumları atlama, toparlanma yeteneğidir". Madde bağımlılığıyla ilgili araştırmalarında Beauvais ve Oetting (1999), yılmazlığı "tolare etme, uyum sağlama veya hayat krizlerinin üstesinden gelme yeteneği" olarak tanımlamışlardır. Kaplan (1999) yılmazlığı bir süreç olarak tanımlamıştır: "Yılmazlık, risk ve sıkıntılara rağmen ortaya çıkan olumlu sonucun bir gerçeklik ve süreç olarak tanımlanmasıdır". Rutter (1990), ise yılmazlığı "*İnsanların streslere ve sıkıntılara verdikleri bireysel olarak farklı tepkilerin olumlu tarafını ifade eden bir olgudur*" (s. 181) şeklinde tanımlamıştır (Akt. Wang, Haertel ve Walberg, 1994).

Turkish Studies

Bazı araştırmacılar ise yılmazlığı bireysel özellikler olarak da tanımlanmaktadır. Sagor'a (1996) göre "Yılmazlık birtakım özelliklerdir ki bu özellikler insana güçlüklerle ve sıkıntılarla karşılaştığında, bu sıkıntılarla yüzleşmede ve bu sıkıntıları aşmada güç ve tahammül sağlar" (s. 39).

Bazı çocuklar risk altında başarılı olurken bazılarının başarılı olamamasının nedenlerinin anlaşılması yılmazlık çalışmalarının temel çıkış noktasıdır (Rhodes ve Brown, 1991a). Birey yaşamın güçlükleriyle karşılaştığında yılmazlığa gereksinim duyar. Yılmazlık yaşamın sürmesini sağlayan, bireyi yaşama bağlayan bir tutkal vazifesi görür. Yılmazlık, insanlar sıkıntılarla mücadele ederken ve yaşam şartlarının gerektirdiği değişikliklere başarılı bir şekilde uyum sağlarken görülebilen ve gözlenebilen tutum, baş etme davranışı ve kişisel bir güçtür (Joseph, 1994). Yılmazlık, beklenmeyen olumlu sonucu ifade etmek için kullanılmıştır. Eğer olumlu sonuç, ortamın veya bireyin sahip olduğu olumlu özelliklerden dolayı bekleniyorsa bu olumlu sonuç yılmazlık olarak kabul edilmez. Bu durum streslerin veya sıkıntıların azlığına atfedilir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Yılmazlık bir süreçtir ve bu süreçteki yılmazlığın anlaşılması için zararlı ortamlara rağmen iyi bir uyumun ortaya çıkmasını sağlayan bütün parçaların oynadığı rollerin ortaya koyulmasına ve tanımlanmasına gereksinim vardır (Masten, 1994; 2014). Yılmazlık genellikle sonuçlara ve bu sonuçların nedenlerine göre tanımlanır. Yani yılmazlık tanımı, sonuçları ve bu sonuçların nedenlerini içermektedir. Bu değişkenler alanyazınında üç ana başlık altında toplanmaktadır; sonuçlar, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. Yılmazlığın, az veya çok istenen sonuçlar olmadan hiçbir anlamı yoktur. Yılmazlık tanımlaması, istenen sonuçlara yaklaşmaya, istenmeyen sonuçlardan uzaklaşmaya veya istenen sonuçlara yaklaştıran bireysel özelliklerden birine dayanır (Kaplan, 1999). Yılmazlık insanın niteliklerini ifade eden davranış yorumlamaları ve tanımlamalarıdır. Yılmazlık; birey problemlerle, engellerle, başarısızlıklarla, yetersizliklerle, kendine zarar verici bireysel olumsuz özelliklerle veya güçsüzlüklerle mücadele ederken bireyin gösterdiği direnç ve üstesinden gelme sırasında gözlenebilir (Glantz ve Sloboda, 1999).

Yılmazlığa, çeşitli ortamlar ve bireyin özellikleri tarafından etkilenen dinamik bir olgu olarak bakılmalıdır. Yılmazlığın doğru tanımlanması için kullanılacak bir yaklaşım, yılmazlığın üstesinden gelme kapasitesi olarak görülmesidir. Bunun anlamı dengeyi (equilibrium) tekrar oluşturabilme ve dengeyi (homeostasis) sürdürme kapasitesidir. Bazı insanlar diğerlerine göre daha fazla kapasiteye sahiptir (Gordon ve Wang, 1994). Yılmaz bireylerin hareketleri kendini doğrulama mekanizması görevi görür. Bu mekanizma, bireyin sıkıntılardan zarar görmeden çıkmasını sağlayacak etkili stratejilerin kullanılabilmesi sağlar (Wang ve ark., 1994).

Yılmazlıkla ilgili önemli noktalar; (1) yılmazlık bireyin sabit bir özelliği değildir. Aksine yılmazlık çevresel ve kişisel faktörlerin etkileşiminin bir sonucudur ve şartlar değişirse sonuçlar da değişebilir; (2) sıkıntılar zamanla bireyi güçlendirebilir. Çok sayıda faktör bireyi strese sokmaktadır. Bu stres yaratan faktörler, daha fazla uyumsuzluk yerine yılmazlıkla sonuçlanabilmektedir; (3) yılmazlık iyi bir duygusal sağlığın göstergesi değildir. Yılmaz bireyler davranışsal ve duygusal olarak kötü durumda olabilirler (Norman, 2000).

Uyum ve gelişim insanın çeşitli özellikleriyle çevrenin çeşitli özellikleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirilir. Gelişim, bireyin önceki yaşantıları ve şartlar tarafından da etkilenir (Cowen, 1991; Gordon ve Song, 1994). Yılmazlık, zamana, şartlara ve içinde bulunulan ortama göre değişiklik göstermektedir (Johnson, 1999). Yılmazlık kişinin hayatının herhangi bir döneminde görülebilir. Örneğin; 20 yaşında yılmaz olarak görülmeyen bir birey, 50 yaşında olumsuz olaylar yaşayabilir ve yılmaz bir birey olarak sıkıntıların üstesinden gelebilir (Felsman ve Vailant, 1987).

Yılmazlık, az rastlanan özel niteliklerden kaynaklanmamaktadır. Aksine sıradan, normal bir insanın sahip olduğu zihin, beyin, beden, aile, ilişkiler ve toplum yılmazlığın ortaya çıkmasına

kaynaklık etmektedir. Her insanın sahip olduğu normal özellikler ve çevreler yılmazlığın ortaya çıkmasını sağlar. Yılmazlığın bu şekilde normal bir süreçten kaynaklanması, olağanüstü, az rastlanan durumlardan kaynaklanmaması ileriye yönelik yılmazlığın geliştirilmesi ve risk faktörlerinin üstesinden gelinmesiyle ilgili iyimserliği ve umudu artırmaktadır. Yılmaz bireylerden sıra dışı nitelikler beklenirse, bireyin sahip olduğu sıradan uyumsal kaynaklar ve sistemler bu sıra dışı nitelikleri oluşturmak için yeterli gelmeyecektir (Masten, 2014). Yılmazlık iki şartın etkileşiminden oluşur. Bunlar, risk ve koruyucu faktörlerdir. Risk faktörleri, hayattaki stresli olaylar ve zararlı çevresel şartlar bireyin incinirliğini artırır. Koruyucu faktörler kişisel, ailesel ve toplumsal kaynaklıdır ve bunlar risk altındaki bireylerde destek vazifesi görür, zararlı etkiyi azaltır ve koruyucu bir işlev görür (Kumpfer, 1999; Norman, 2000).

Risk ve Koruyucu Faktörler

Risk, olası olumsuz sonuçları tahmin eden bir değişken olarak ve olumsuz hayat şartlarını ifade etmek için kullanılır. Bazı araştırmacılar riskle ilgili ayrımı çevrenin ve bireyin özelliklerine göre yapmaktadır (Kaplan, 1999). Yılmazlık tanımları ikincil olarak risk faktörlerine bağlanabilir. Risk faktörlerinin doğasına ek olarak, risk faktörlerinin sayısı ve ağırlığı yılmazlık tanımlamaları açısından bilgilendiricidir. Yılmazlık, bireyin altında bulunduğu streslerin ağırlık ve kötülük derecesi göz önünde bulundurulduğunda anlamlıdır. Bireyin yaşadığı sıkıntılar artarken, bireyin sıkıntının üstesinden gelmesi için gereken bireysel özelliklerinin de gelişmesi gerekmektedir. Yılmazlık, bireydeki sadece olumlu gelişmeleri ve sonuçları dikkate alırken, risk ortaya çıkmamış her türlü sonuçları dikkate almaktadır ve onlarla ilişkilendirilmektedir. Riskte; olumlu veya olumsuz sonuçlar risk şartlarının varlığına dayandırılmamaktadır (Kaplan, 1999).

Risk faktörleri, genellikle sıkıntılı olayların yaşanmasına göre tanımlanmıştır: ailenin boşanması ve ayrılması, tek ebeveynli bir ailede yaşamak, anne-babanın önceki ilişkilerinden dünyaya gelmiş olmak, evlatlık olarak bir ailenin yanında büyümüş olmak, kardeş kaybı, dikkat ve hiperaktivite bozukluğu, gelişimsel gerilik ve suçlu olarak hüküm giyme gibi (Rhodes ve Brown, 1991a). Risk faktörleri, probleme göre değişmektedir. Önemli olan farklı risk faktörlerinin toplam sayısıdır (Liddle, 1994; Beauvais ve Oetting, 1999). Risk altındaki bireylerde ortaya çıkan sonuçlar değişiklik gösterir. Bazı risk faktörleri (fakirlik veya aile içi şiddet gibi) çok geniş ve çok çeşitli problemleri yordar. Bazı çocuklar çeşitli risk grupları içinde yer alırlar ve bunlar genellikle kötü gelişimsel sonuçlar için yüksek "risk" altındadırlar (Masten, 1994). Risk faktörlerinin diğer risk faktörleri üzerindeki doğrusal riski artırıcı etkisine ek olarak, bir stres durumunun yaşanması diğer bir stres durumunun yarattığı olumsuz sonuçları azaltıcı bir etkiye de sahiptir (Kaplan, 1999).

Yılmazlık kavramını temel alan araştırmalar, daha çok çevredeki risk ve koruyucu faktörler ile bireyin yılmazlık özelliklerindeki yordayıcı faktörlere odaklanmıştır (Kumpfer, 1999). Herhangi bir değişkeni risk faktörü veya koruyucu faktör olarak tanımlarken kullanılacak kesin bir kriter yoktur. Bu sebeple olası risk ve koruyucu faktörlere karar verilirken bireysel, ailesel ve toplumsal düzeydeki değişkenler dikkate alınır (Gordon ve Song, 1994). Risk faktörleri, uzun süreli ruhsal problemlerin ortaya çıkma ihtimalini ve bu problemlerin ağırlık derecesini artıran faktörlerdir. Koruyucu faktörler ise insanın risk faktörlerine ve yetersizliklere direncini artıran koşulları ifade etmektedir (Reiss ve Price, 1996).

Koruyucu faktör, risk altındayken olumsuz bir sonucun ortaya çıkma ihtimalini azaltır. Birçok insan yüksek risk altında yaşamalarına rağmen olumsuz, istenmeyen sonuçlar yaşamamaktadır. Onlar, bu etkilerin düşük veya değiştirilmiş formlarını yaşamaktadırlar veya risklere rağmen duruma iyi bir şekilde uyum sağlamaktadırlar (Cowan, Cowan ve Schulz, 1996). Eşitlikçi ve barışçı bir çevrede sağlanan aile sıcaklığı ve desteği koruyucu faktör işlevi görür ve yılmaz bireylerin ortaya çıkmasını sağlar. Önleme, probleme sebep olan şartların ortadan kaldırılmasını içerir. Koruyucu

faktörler ise şartlı çalışır. Yani; koruyucu faktörler riskin olduğu durumlarda etkili ve güçlü olmalıdır. Risk faktörlerinin olmadığı ortamlarda koruyucu faktörlerin etkili ve güçlü olmalarına gerek yoktur. Örneğin; güçlü duygusal bağlar risk faktörleriyle ilişkilendirilen suçları önleyici bir işlev görebilir. Fakat duygusal bağların yokluğu, risk faktörlerinin olmadığı bir ortamda suçluluğa yol açmaz. Sosyal destek ile riskli yaşantılardan uzak durabilme yeteneği arasında olumlu bir ilişki vardır (McCord, 1994).

Koruyucu faktörler sağlık alanında, istenmeyen sonucun ortaya çıkma ihtimalini sosyal olumsuzluklardan ve sıkıntılı şartlardan bağımsız olarak azaltan faktörler olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, bütün bireylerin istenmeyen sonuçlara sebep olan riske belli düzeyde maruz kaldığını kabul eder ve önleyici çalışmalarda problemleri davranışların aktarılmasını önlemeye odaklanır (Windle, 1999). Olumlu özellikler riskin olumlu karşılığıdır. Bazı durumlarda olumlu özellikler, riskin karşıtı sonucudur. Düşük sosyo-ekonomik düzey ve düşük zihinsel yeterlilik risk faktörü olarak ele alındığında yüksek sosyo-ekonomik düzey ve yüksek zihinsel yeterlilik de avantaj olarak görülebilir (Masten, 2014).

Ailede, okulda ve toplumda ihtiyaç duyulan koruyucu faktörler şunlardır:

- Olumlu ve koruyucu ilişkileri içeren bir çevre (Krowetz, 1999; Benard, 1991; Norman, 2000).
- Her çocuk için açık bir şekilde belirlenmiş yüksek beklentiler oluşturmak ve bu beklentilerin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan desteği sağlamak (Benard, 1991; Krowetz, 1999; Norman, 2000).
- Anlamlı katılımlar için olanaklar sağlamak (Krowetz, 1999; Benard, 1991; Norman, 2000).
- Açık ve sürekli sınırlar oluşturmak (Benard 1991).
- Hayat becerileri öğretmek (Benard 1991).
- Bakım ve destek sağlamak (Benard 1991).

Boşanmış Aileler

Ailedeki çeşitli süreçler kardeşlerin birbirlerinden farklı olmalarına sebep olmaktadır. Aynı ailede yaşayan kardeşler anne babalarından farklı tepkiler almaktadırlar. Çocuklara karşı ailelerin gösterdiği farklı davranışlar, çocuklar arasındaki uyum farklılığına sebep olmaktadır (Henderson, Hetherington, Mekoz ve Reiss, 1996). Aile yaşantısı çocuğun gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bunu, stresli olaylara yol açarak veya çocuğun stresli olaylarla başarılı bir şekilde baş etmesi için yardımcı olarak yapar. Çocuğun ilerideki uyum düzeyini ve zorluklarla nasıl mücadele edeceğini belirleyen güçlü kişilik özellikleri aile üyelerinden öğrenilmektedir. Buna ek olarak aile bireylerinin sağladığı destek, başarıyı ve başarısızlığı önemli ölçüde belirlemektedir (Rhodes ve Brown, 1991b).

Boşanmayı ve ayrılığı yaşayan kadın, erkek ve çocuk zihinsel sağlık problemleri yaşama riskiyle karşı karşıyadır. Ayrılık ve boşanma ergen intiharlarıyla güçlü bir şekilde ilişkili bulunmuştur (Robson, 1991). Bazı erkek çocuklarında uyum problemleri boşanmadan önce başlarken, bazılarında ise boşanmadan sonraki süreçte başlar. Çocuğun uyum problemleri stres, sosyal yoksunluk, anne baba özellikleri gibi ortamsal şartlardan kaynaklanmaktadır (Forgatch, Patterson ve Ray, 1996). Çocukların çoğu, anne babalarının boşanma ve tekrar evlenmeleri süreçlerini stresli olarak yaşamaktadır. Çocukların ailelerinin evlilikle ilgili geçişlerine verdikleri tepkiler değişiklik göstermektedir. Bazıları geçişle baş edecek becerileri geliştirirken, bazıları ise gelişimsel gerilikler ve rahatsızlıklar yaşamaktadır. Bazılarının erken yaşlarda bu geçişlere uyum sağladıkları görülürken, bunlarda ergenlik döneminde gelişimsel gerilikler görülebilmektedir. Bu geçişlerle ilgili etkiler çocuğun gelişimsel dönemine, cinsiyetine ve kişiliğine; ev ve aile çevrelerinin

kalitesine; çocuk ve anne baba için var olan desteklere ve kaynaklara bağlı olarak değişmektedir (Hetherington ve ark., 1989).

Boşanma sürecine sağlıklı gelişim açısından bakıldığında, bazı çocukları ve ergenleri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Böyle bir durumda yılmaz çocuklar, olaylar her ne kadar acı verici ve stresli olsa da zarar görmekten kaçmıyor, bunun yerine boşanmayı bir büyüme ve gelişme süreci olarak yaşıyorlar (Robson, 1991). Boşanma strese yol açmasına rağmen, toplumdan ve aileden gelen sosyal destekler stresi azaltıp, olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ortamsal değişkenler, sadece aile etkileşimini etkiledikleri zaman (anne babalık davranışları gibi) çocuğun uyumunu etkilemektedirler. En ağır şartlarda bile yüksek düzeyde anne babalık becerileri çocuğun uyumu için yeterlidir (Benard, 1991; Forgatch ve ark., 1996).

Boşanmış bir aileye sahip olmak eşlerin ve çocukların yaşantılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Boşanma süreci ve boşanmadan sonraki süreç çocukların yaşantılarını ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. (Hetherington, Stanley-Hagan ve Anderson, 1989; Robson, 1991; Wills, Blechman ve McNamara, 1996). Çocukların çoğu, anne babalarının boşanma süreçlerini stresli bir şekilde yaşamaktadır. Çocukların anne-babalarının boşanmalarına verdikleri tepkiler farklılık göstermektedir. Bazıları yılmazlık gösterip bu geçişle baş edecek becerileri geliştirirken, bazılarında ise gelişimsel gerilikler ve rahatsızlıklar görülebilmektedir. Bazı çocukların bu geçişlere erken yaşlarda uyum sağladıkları görülürken, aynı çocuklarda ergenlik dönemlerinde gerilikler görülebilmektedir. Bu geçişlerle ilgili uzun vadeli etkiler çocuğun gelişimsel dönemine, cinsiyetine, karakterine, ev ve aile çevresinin kalitesine, çocuk ve anne baba için var olan desteklere ve kaynaklara bağlı olarak değişmektedir (Hetherington ve ark., 1989).

Türkiye'deki yılmazlıkla ilgili ilk çalışma bilindiği kadarıyla Öğülmüş'e (2001) aittir. Bu çalışmadan sonraki çalışmalara 2005 yılından itibaren rastlanmaktadır ve son yıllarda bu araştırmaların sayısında artış gözlenmektedir. Bu araştırmaların bir kısmında yılmazlığın ölçülmesiyle ilgilidir. Terzi (2006) çalışmasında üniversite öğrencileri üzerinde Kendini Toparlama Gücü Ölçeği'nin (KTGÖ) Türkçe'ye uyarlanması ve ölçeğin geçerlik, güvenilirlik çalışmalarını yapmıştır. Gürkan (2006) üniversite öğrencileri için Yılmazlık Ölçeğini, Kaner ve Bayraklı (2010) Anne Yılmazlık Ölçeğini geliştirmişler, güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarını yapmışlardır. Basım ve Çetin (2011) çalışmasında Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlamıştır. Cihan-Güngör (2014) Aile Yılmazlığı Değerlendirme Ölçeğinin (AYDÖ) Türkçeye uyarlamasının yapılarak, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapmıştır.

Yılmazlıkla ilgili farklı gruplarla yürütülen çalışmalarda gözlenmektedir. Bunlardan, Sürücü ve Özcan (2009b) araştırmalarında ergenlerde yılmazlığın ve koruyucu faktörlerin yordayıcıları olan değişkenleri incelemişlerdir. Araştırma sonucu arkadaştan, öğretmenden ve aileden algılanan sosyal desteğin, akademik başarı algısının, fiziki görünümünden memnuniyet düzeyinin, gelecek beklentisinin ve sağlık durum algısının yılmazlığın ve koruyucu faktörlerin anlamlı yordayıcıları olduğunu göstermiştir. Diğer bir çalışmada ise Sürücü ve Özcan (2009a) lise öğrencilerinin algıladıkları sosyal desteğin, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin stresle başetmeyi yordama düzeyini incelemiştir. Araştırma bulguları sosyal desteğin, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin stresle başetmenin anlamlı yordayıcıları olduğunu göstermiştir. Yılmaz ve Sipahioğlu (2012) çalışmasında farklı risk gruplarındaki liseli ergenlerin yılmazlık düzeylerini incelemiştir. Araştırma bulguları, yılmazlık düzeylerinin yoksulluk içinde bulunma (ailesi ile birlikte), tek ebeveyn ile yaşama, cinsiyet ve okul türü değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Arastaman ve Balcı (2013) çalışmalarında lise öğrencilerin yılmazlık algısını ve öğrencilerin yılmazlık algısının cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı, devamsızlık değişkenleri ve öğrencilerin okul iklimi, öğretmen tutum ve davranışları, aile ve arkadaş desteği algısı ile ilişkisini

incelemişlerdir. Araştırma bulguları, lise öğrencilerinin, öğrenci yılmazlığının önemli bileşenleri olan girişimcilik ve iletişim alanlarında yüksek; öz-yetkinlik ve sorun çözme yöntemleri alanlarında ise düşük algıya sahip olduklarını göstermektedir. Akademik başarı ve devamsızlık, öğrenci yılmazlığını düşük düzeyde yordadığı gözlenmiştir. Ayrıca algılanan aile ve arkadaş desteğinin öğrenci yılmazlığının önemli yordayıcıları olduğu görülmüştür. Çelik (2013) çalışmasında lise son sınıf öğrencilerinin yılmazlık özelliklerini duygusal dışavurum açısından incelenmiştir. Araştırma bulguları, öğrencilerin yılmazlık özelliklerinin yapısal eşitlik modeline göre dışavurum, olumlu dışavurum, olumsuz dışavurum, dürtü şiddeti tarafından doğrudan yordandığı görülmektedir. Ayrıca, olumlu dışavurum, olumsuz dışavurum ve dürtü şiddeti yılmazlık değişkenini duygusal dışavurum aracılığı ile de yordadığı görülmektedir. Rahat ve İlhan (2016) çalışmalarında baş etme stilleri, sosyal destek, ilişkisel benlik kurgusu ve yılmazlık özelliklerinin üniversite birinci sınıf öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum sağlayabilme düzeylerini ne derece yordadığını incelemişlerdir. Araştırma bulguları, ilişkisel benlik kurgusunun, algılanan sosyal desteğin, baş etme stillerinin üniversite yaşamına uyum sağlayabilme yeteneğini anlamlı bir şekilde yordamışlardır. Yordayıcı değişkenlerden üniversite yaşamına uyum sağlamayı en güçlü yordayan yılmazlık özellikleridir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerini ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetine göre yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu çalışmada incelenen yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler şunlardır: (1) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; (2) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar; (3) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler; (4) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler; (5) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık; (6) empati; (7) amaçlar ve özlemler; (8) problem çözmedir.

Bu amaç doğrultusunda yanıtlanmaya çalışılan araştırma problemleri şunlardır; lise öğrencilerinin anne-babalarının birlikte veya boşanmış olması ve cinsiyeti, (1) yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler, (2) toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (3) ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar, (4) okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, (5) arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler, (6) öz-yetkinlik ve öz-farkındalık, (7) empati, (8) amaçlar ve özlemler ve (9) problem çözme değişkenleri açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?

Ailelerin boşanmışlık durumu çocuklar ve anne babalar için bir risk faktörü olarak görülmektedir. Bu çalışmada, boşanma riski altındaki öğrencilerin sahip oldukları olumlu özelliklere ve koruyucu faktörlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Boşanmış ailelerden gelen öğrencilere, bu risk faktörünün getirdiği sıkıntılarla baş etmek için okuldan, aileden, toplumdan ve arkadaş grubundan sağlanan destekler ortaya koyulmuştur. Böylece bu kaynaklardan boşanmış aile çocuklarına sağlanan desteklerle ilgili bir geri bildirim sağlanmıştır. Ayrıca boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu yılmazlık özellikleri, ailesi birlikte olan öğrencilerle karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Ayrıca yılmazlık, aile, okul ve toplumdaki koruyucu faktörlerin tanımlanmasını temel alır. Bu koruyucu faktörler yılmaz çocuklar ve ergenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kaynaklardır (Benard, 1991; Krovetz, 1999). Bu çalışmada yılmazlık araştırmalarının temel odak noktaları dikkate alınarak ailesi boşanmış öğrencilerin sahip olduğu ailedeki, okuldaki ve toplumdaki koruyucu faktörler ortaya koyulmuştur.

Boşanmış aile çocuklarının durumlarıyla ilgili tespitlerde öğrencilerin sahip oldukları koruyucu faktörlere ve yılmazlık özelliklerine yönelinmiştir. Bu, boşanmış aile çocuklarının sahip oldukları olumsuzlukları ve eksiklikleri tespitiye yönelik bir çalışma değildir. Aksine boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu olumlu özelliklere ve faktörlere odaklanan bir çalışmadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmada anne babası boşanmış ve anne babası birlikte olan lise öğrencileri, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılmıştır.

Araştırma grubu

Araştırmaya 70'i ailesi boşanmış, 82'si ailesi birlikte yaşayan olmak üzere toplam 152 öğrenci (76 kız, 76 erkek) katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler Ankara ili Mamak ilçesindeki farklı liselerden seçilmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplamak amacıyla araştırmada California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu kullanılmıştır. Boşanmış aile çocukları okulların Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servislerindeki öğrenci tanıma kartlarından yararlanarak rehber öğretmenlerin ve sınıf rehber öğretmenlerinin yardımlarıyla tespit edilmiştir.

California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu(CYDÖ): California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği'nin (CYDÖ) lise versiyonu için Türkçe'ye uyarlaması, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Özcan (2005) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için faktör analizinden yararlanılmıştır. Ölçeğin ilk beş maddesinde yılmazlıkla ilgili herhangi bir özellik ölçülmemektedir (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001). Bu sebeple bu 5 madde ölçekten çıkartılarak 51 maddeyle varimax rotasyonlu faktör analizi yapılmıştır. Madde faktör yük değerinin .45 ve daha yüksek olması, maddelerin seçiminde iyi bir ölçüttür (Büyüköztürk, 2003; Brace, Kemp ve Snelgar, 2003). Açıklayıcı faktör analizi sonucunda 8 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Birinci faktör toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler ölçeğe ait varyansın % 9.7'sini, ikinci faktör ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar % 9.5'ini, üçüncü faktör okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler % 8.2'sini, dördüncü faktör arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler % 6.9'unu, beşinci faktör öz-yetkinlik ve öz-farkındalık % 6.3'ünü, altıncı faktör empati % 5.9'unu, yedinci faktör amaçlar ve özelemler % 5.4'ünü, sekizinci faktör problem çözme ise % 4.7'sini açıklamaktadır. Sekiz faktörün açıkladığı toplam varyans yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ise % 56.5 dir. Sekiz faktörün maddelerde açıkladıkları ortak varyans % 41-83 arasında değişmektedir. Varimax rotasyonlu faktör analizi sonucunda ölçekte; toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler altı maddeden (7, 8, 9, 10, 11, 12), ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar yedi maddeden (30, 31, 32, 33, 34, 35, 36), okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler altı maddeden (1, 2, 3, 4, 5, 6), arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler üç maddeden (27, 28, 29), öz-yetkinlik ve öz-farkındalık beş maddeden (17, 18, 19, 25, 26), empati üç maddeden (20, 21, 23), amaçlar ve özelemler üç maddeden (13, 14, 24), problem çözme üç maddeden (15, 16, 22) oluştuğu belirlenmiştir.

CYDÖ'nün madde-toplam korelasyonlarının .28 ile .52 arasında değiştiği görülmüştür. CYDÖ'nün alt %27 ve üst %27'lik grupların madde puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları ölçekte t-değerinin anlamlı ($p<.001$) olduğu görülmektedir. Ayrıca CYDÖ'nün güvenilirliğiyle ilgili Alfa değerleri ölçeğin toplam puanı için .89 ve alt boyutlar için ise .61 ile .89 arasında değiştiği görülmüştür. Spearman Brown iki test güvenilirliği ise toplam puan için .77, alt ölçekler için ise .58 ile .88 arasında değiştiği gözlenmiştir. CYDÖ'nün faktör puanları ve faktörler ile düzeltilmiş-toplam puanları arasında pozitif, anlamlı ilişkilerin ($p<.001$) olduğunu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetlerine göre CYDÖ' nün toplamından ve faktörlerinden aldıkları puanların karşılaştırılması için MANOVA ve ANOVA kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetlerine göre CYDÖ' nün toplamından ve faktörlerinden aldıkları puanların karşılaştırılması amaçlanmıştır. CYDÖ'nin sekiz faktörü üzerinde yapılan MANOVA sonuçları, lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre CYDÖ alt boyutlarından aldıkları puanlar anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (Wilks Lambda $\{\wedge\}=0.884$, $F_{(8, 141)}=2.30$, $p<.05$). Bu bulgu, sekiz faktörden elde edilen puanlar ve CYDÖ toplam puanlarının öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre değiştiğini göstermektedir. Ayrıca, lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre CYDÖ faktörlerinden aldıkları puanlar anlamlı farklılık göstermemektedir (Wilks Lambda $\{\wedge\}=0.913$, $F_{(8, 141)}=1.68$, $p>.05$). Bu bulgu, sekiz faktörden elde edilen CYDÖ toplam puanlarının öğrencilerin cinsiyetlerine bağlı olarak değişmediğini göstermektedir. CYDÖ'nün faktörlerine ilişkin ortalama, standart sapma değerleri ve lise öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyetine göre ANOVA sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yılmazlık Özellikleri ve Koruyucu Faktörlerin Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Birliktelik-boşanmışlık Durumuna ve Cinsiyetlerine Göre ANOVA Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Evlilik Dur./ Cinsiyet</i>	<i>n</i>	\bar{X}	<i>SS</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler	<i>Boşanmış</i>	70	15.41	4.74	1-148	5.48	.021*
	<i>Birlikte</i>	82	17.06	3.95			
	<i>Kız</i>	76	16.28	4.49	1-148	.041	.839
	<i>Erkek</i>	76	16.33	4.33			
Ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar	<i>Boşanmış</i>	70	20.31	5.12	1-148	11.78	.001**
	<i>Birlikte</i>	82	22.88	4.08			
	<i>Kız</i>	76	21.29	4.97	1-148	1.35	.246
	<i>Erkek</i>	76	22.10	4.52			
Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler	<i>Boşanmış</i>	70	16.77	3.51	1-148	2.20	.140
	<i>Birlikte</i>	82	17.65	3.73			
	<i>Kız</i>	76	17.16	3.73	1-148	.168	.682
	<i>Erkek</i>	76	17.33	3.58			
Arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler	<i>Boşanmış</i>	70	9.20	2.74	1-148	2.69	.103
	<i>Birlikte</i>	82	9.93	2.70			
	<i>Kız</i>	76	9.82	2.77	1-148	.928	.337
	<i>Erkek</i>	76	9.37	2.70			
Öz-yetkinlik ve öz-farkındalık	<i>Boşanmış</i>	70	15.69	2.95	1-148	3.16	.077
	<i>Birlikte</i>	82	16.46	2.46			
	<i>Kız</i>	76	15.89	2.97	1-148	1.13	.289
	<i>Erkek</i>	76	16.32	2.43			
Empati	<i>Boşanmış</i>	70	9.36	2.03	1-148	.52	.473
	<i>Birlikte</i>	82	9.57	1.76			
	<i>Kız</i>	76	9.92	1.62	1-148	8.061	.004**
	<i>Erkek</i>	76	9.03	1.98			
Amaçlar ve özlemler	<i>Boşanmış</i>	70	9.60	2.36	1-148	4.52	.035*

Turkish Studies

	<i>Birlikte</i>	82	10.34	1.94			
	<i>Kız</i>	76	10.07	2.27	1-148	.077	.782
	<i>Erkek</i>	76	9.93	2.08			
Problem çözme	<i>Boşanmış</i>	70	8.41	2.17	1-148	5.80	.017*
	<i>Birlikte</i>	82	9.28	2.23			
	<i>Kız</i>	76	9.04	2.27	1-148	.711	.401
<i>Erkek</i>	76	8.72	2.21				
Toplam (yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler)	<i>Boşanmış</i>	70	104.76	16.24	1-148	10.84	.001**
	<i>Birlikte</i>	82	113.17	15.31			
	<i>Kız</i>	76	109.46	17.25	1-148	.000	.997
	<i>Erkek</i>	76	109.13	15.29			

* $p < .05$, ** $p < .01$

CYDÖ'den alınan yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler puanı lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=10.84$, $p < .01$). Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ($\bar{X}=113.17$), ailesi boşanmış olanlara ($\bar{X}=104.76$) göre daha yüksektir. CYDÖ'den alınan toplam puanlar lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)}=000$, $p > .05$).

Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=5.48$, $p < .05$). Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler düzeyi ($\bar{X}=17.06$), ailesi boşanmış olanlara ($\bar{X}=15.41$) göre daha yüksektir. Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)}=.041$, $p > .05$).

Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanaklar lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=11.78$, $p < .01$). Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanaklar düzeyleri ($\bar{X}=22.88$), ailesi boşanmış olanlara ($\bar{X}=20.31$) göre daha yüksektir. Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanaklar lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)}=1.35$, $p > .05$).

Amaçlar ve Özlemler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=4.52$, $p < .05$). Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu Amaçlar ve Özlemler düzeyi ($\bar{X}=10.34$), ailesi boşanmış olanlara ($\bar{X}=9.60$) göre daha yüksektir. Amaçlar ve Özlemler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)}=.077$, $p > .05$).

Problem Çözme lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=5.80$, $p < .05$). Ailesi birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu problem çözme düzeyleri ($\bar{X}=9.28$), ailesi boşanmış olanlara ($\bar{X}=8.41$) göre daha yüksektir. Problem Çözme öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)}=.711$, $p > .05$).

Empati lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($f_{(1-148)}=8.06$, $p < .05$). Kız öğrencilerin sahip olduğu empati düzeyi ($\bar{X}=9.92$), erkeklere ($\bar{X}=9.03$) göre

daha yüksektir. Empati lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = .520$, $p > .05$).

Diğer taraftan ise okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = 2.20$, $p > .05$). Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = 1.68$, $p > .05$). Arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = 2.69$, $p > .05$). Arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler öğrencilerinin cinsiyetine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = .928$, $p > .05$). Öz-yetkinlik ve Öz-farkındalık lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = 3.16$, $p > .05$). Öz-yetkinlik ve öz-farkındalık lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre de anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir ($f_{(1-148)} = 1.13$, $p > .05$).

Özetle, yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler, toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar, amaçlar ve özelemler, ve problem çözme lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Diğer taraftan ise öğrencilerinin cinsiyetine göre ise sadece empati anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Fakat okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler ve öz-yetkinlik/öz-farkındalık öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

TARTIŞMA

Araştırmada CYDÖ de ölçülen yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin, lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık göstereceği düşünülmüştür. Araştırmada MONOVA dan elde edilen Wilks Lambda sonuçları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerinden alınan toplam puanlar öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna bağlı olarak değişmektedir. Fakat yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerinden alınan puanlar ise öğrencilerin cinsiyetine göre değişmemektedir

ANOVA sonuçlarına göre yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Fakat yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

Risk altındaki bireylerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler bireyin sıkıntılarının üstesinden gelmesini sağlayan en önemli kaynaklardır (Rhodes ve Brown, 1991b; Benard, 1991; Masten, 1994, 2014; Krovetz, 1999). Risk grubu olarak kabul edilen boşanmış aile çocuklarıyla (Rhodes ve Brown, 1991a; Kumpfer, 1999) ailesi birlikte olan çocuklar arasında yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından anlamlı düzeyde farklılık vardır. Bu sonuç, boşanmış aile çocuklarının boşanmışlıkla ilgili sıkıntılarının üstesinden gelmesini sağlayacak kaynaklara ailesi birlikte olan çocuklara göre daha düşük düzeyde sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırmaya katılan ergenlerin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. Kız ve erkek ergenler yılmazlık özelliklerine ve koruyucu faktörlere benzer düzeyde sahiptirler.

Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklenti düzeyi ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Toplumdaki koruyucu ilişkiler ve

yüksek beklentiler lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre ise anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Toplumda sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler, boşanmış aile çocukları tarafından daha düşük olarak algılanmaktadır. Risk altındaki bireylere toplum tarafından sağlanan koruyucu ilişkiler ve aktarılan yüksek beklentiler bireyin sıkıntılarının üstesinden gelmesi için önemli bir kaynak sunmaktadır (Benard, 1999). Boşanmış aile çocuklarının sahip olduğu toplumdaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler düzeyi ailesi birlikte olan çocuklara göre daha düşük düzeyde sahip olduğu görülmektedir. Bu eksikliğin sebebi boşanmış aile çocuklarına yönelik toplumdaki önyargılardan ve olumsuz tutumlardan kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir. Boşanmış aile çocuklarını tespit etme sürecinde öğrencilerin ailelerinin boşanmış olduğunu ifade etmekten çekindikleri gözlenmiştir. Ayrıca ailesi boşanmış öğrenciler okul rehberlik ve psikolojik danışma servisleri için doldurdukları öğrenci tanıma kartlarında ailelerinin boşanmışlığını ifade etmedikleri gözlenmiştir. Öğrencilerin ailelerinin boşanmışlığını ifade etmekten çekinmeleri toplumdaki kendilerine yönelik toplumsal değerlendirmelerle ilişkilendirilebilir. Bu durumu sosyal bir eksiklik olarak gördükleri için bunu gizleme ihtiyacı duyuyor olabilirler.

Ailesi birlikte olan lise öğrencilerinin sahip olduğu ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar düzeyi ailesi boşanmış olanlara göre daha yüksektir. Fakat ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Anne-babanın boşanmasıyla ilgili stresinin yaşandığı temel bağlam aile ortamıdır. Bu yüzden bu iki grup arasında anlamlı farklılık olması beklenen bir sonuçtur. Aile ortamı, özellikle küçük yaşlarda, sıkıntı altındaki çocukların yılmaz bireyler haline gelmesini sağlayacak kaynakları sunma açısından en fazla etkililiğe sahiptir. Boşanma strese yol açmasına rağmen aileden gelen sosyal destek stresi azaltıp, olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Risk faktörleri anne babalık rollerini etkilediği zaman çocuğu da etkilemektedir. En ağır şartlarda bile çocuğa sağlanan yüksek düzeyde anne babalık becerileri çocuğun uyumu için yeterlidir (Benard 1991; Forgatch ve ark.). Destekleyici aileler çocuğun uyumsal yeterliliğini artırmaktadır (Wills ve ark., 1996). Ailede yılmazlığı geliştirecek önemli kaynaklar vardır. Bu kaynakların belirlenmesi, ailelerle yapılacak çalışmalar için önemli bilgiler sunacaktır. Araştırmacılar ve ailelerle çalışan meslekler tarafından yılmazlığı geliştiren ailesel özellikler ve kaynakların kültürel farklılıklar gösterebileceğini göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuğun bakım ortamının kalitesi yılmazlığın gelişmesinde çok önemlidir. Anne-baba ve aile çocuğa ilk koruyucu kaynakları sağlarlar (Wang ve ark., 1994). Ailede sağlanacak gerekli kaynaklarla çocuklar hayatlarının ilerdeki dönemlerinde daha donanımlı hale geleceklerdir. En önemli ve etkin önleyici çalışmalar, çocukluk döneminden itibaren çocukları hayatın gerekliliklerine karşı donanımlı kılmaktır. Bu da en etkili şekilde aile ortamında gerçekleştirilebilir. Aile ortamında sağlanacak koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar yılmazlığın geliştirilmesinde önemli bir faktördür (Wang ve ark, 1994; Benard, 1999). Boşanmış aile çocuklarının sahip oldukları aile ortamının etkinliğinin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ailenin çocuk için sağlayacağı koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakların artırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu da çocuğun birlikte yaşadığı anne veya babanın evde sağlayacağı etkin anne veya babalık pratikleriyle sağlanabilir.

Okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Lise öğrencilerinin sahip olduğu okuldaki koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetine göre farklılık göstermemektedir. Boşanmış aile çocuklarına okulda sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler aileleri birlikte olan öğrencilerle aynı düzeydedir. Çocukta bağlanma ve ait olma duygusunu oluşturmak için okul ortamı önemli bir işleve sahiptir. Birçok başarılı kurum, çeşitli koruyucu ilişkiler oluşturmakta, yüksek beklentiler aktarmaktadır (Benard, 1999). Boşanmış aile çocukları için okul yüksek

Turkish Studies

beklentiler aktarmakta ve koruyucu ilişkileri sağlamaktadır. Lise döneminde okullar, sağladıkları olanaklarla çocukları daha donanımlı hale getirebilecek çocuğun hayatında var olan en önemli kurumdur. Okulların amaçlarından biride sosyal yeterliliği geliştirmektir (Oxley, 1994). Diğer iki ortam; toplum ve aileden sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentiler öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermektedir. Fakat okulda sağlanan koruyucu ilişkiler ve yüksek beklentilerin öğrencilerin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermemesi, boşanmış aile çocukları için okul ortamının koruyucu bir ortam işlevi üstlenebileceğini göstermektedir. Okullar, öğrencileri sahip oldukları olumlu özelliklerine göre değerlendirmeli ve onlara kendi olumlu yönlerine odaklanmayı öğretmelidirler. Okullarda çeşitli alanlarda öğrencilere başarılar yaşatılarak sosyal yeterliliğin geliştirilmesi, yılmaz bireyler yetiştirmedeki en önemli adımlardan biri olacaktır. Bu durum özellikle boşanmış aile çocukları için koruyucu bir faktör işlevi görecektir potansiyele sahiptir.

Arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Öğrencilerinin sahip olduğu arkadaş grubundaki koruyucu ilişkiler ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. Arkadaş grubunun sağladığı koruyucu ilişkiler iki grup öğrenci tarafından da aynı düzeyde algılanmaktadır. İki grup arasında farklılık olmaması, boşanmış aile çocukları için arkadaş grubunun sağladığı koruyucu ilişkilerin bir koruyucu faktör işlevi görebileceğini göstermektedir. Öğrencilerin arkadaş grubuyla olan ilişkilerinin artırılması boşanmış aileye sahip olmanın getirdiği sıkıntılarla baş etmeyi olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

Yılmazlık özelliklerine ilişkin bulguların tartışılmasına gelince öz-yetkinlik ve öz-farkındalık lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Boşanmış aile çocukları, ailesi birlikte olanlarla aynı düzeyde öz-yetkinliğe ve öz-farkındalığa sahiptir. Bu durum ailesi boşanmış öğrencilerin boşanmışlığın getireceği sıkıntılarla etkin bir şekilde baş etmesinde yardımcı olacak bir yılmazlık özelliğine sahiptir şeklinde değerlendirilebilir. Yılmaz bireylerin sahip olduğu özelliklerden biri de öz-yetkinlik ve öz-farkındalıktır (Masten 1994, 2014; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Bu yılmazlık özelliğine boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olan öğrencilerle aynı düzeyde sahip olmaları, bu öğrencilerin sıkıntılarla baş etmede bu özelliği etkin bir şekilde kullanabileceklerini göstermektedir.

Kız öğrencilerinin sahip olduğu empati düzeyi, erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat empati lise öğrencilerinin ailelerinin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. CYDÖ ölçülen yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler içerisinde cinsiyete göre farklılık gösteren tek faktör empatidir. Bu bulgular daha önce yapılan araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Türkiye’de ve yurtdışında yapılan bazı araştırmalarda da kadınların empati düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Aydın, 1996; Bozkurt, 1997). Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de empatidir (Benard, 1991; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Ailelerin birliktelik-boşanmışlığına göre empati düzeyinde bir fark olmaması, boşanmış aile çocuklarının empati düzeyinin ailesi birlikte olan çocuklarla benzer düzeyde olduğunu göstermektedir. Empatinin çocuklara aile ortamında öğretilmediği bilinmektedir. Wills ve Cleary’e (1996) göre çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle, çocuklar ailelerinden model alarak ve gözleyerek empati kurmayı öğrenebilmektedirler.

Öz-yetkinlik ve öz-farkındalık, ve empati ailelerin birliktelik-boşanmışlık durumuna göre farklılık göstermeyen iki yılmazlık özelliğidir. Bu yılmazlık özellikleri, boşanmış aile çocukları tarafından da ailesi birlikte olan çocuklarla aynı düzeyde geliştirilmiştir. Bu yılmazlık özellikleri

Turkish Studies

boşanmış aile çocukları için boşanmanın getirdiği sıkıntıların üstesinden gelmelerini sağlayacak iki önemli kaynaktır.

Ailesi birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu amaçlar ve özlemler düzeyi ailesi boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat amaçlar ve özlemler cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de amaçlara ve özlemlere sahip olmalarıdır (Benard, 1991; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Fakat ailesi boşanmış öğrenciler boşanmanın getirdiği sıkıntılarla baş etmede yardımcı olacak olan amaçlar ve özlemlere sahip olma düzeyi, ailesi birlikte olan öğrencilere göre düşük olması onları sıkıntılar karşısında daha incinir hale getirecektir. Boşanmış aile çocuklarının kendileri için amaçlar ve özlemler oluşturmalarının sağlanması dışsal desteklerle sağlanabilir. Bu öğrenciler için amaçların ve özlemlerin oluşturulabilmesi aile, okul ve toplumun işbirliğiyle daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Ailesi birlikte olan öğrencilerin sahip olduğu problem çözme becerileri ailesi boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksektir. Fakat problem çözme becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Yılmaz bireylerin özelliklerinden biri de problem çözme becerilerine sahip olmalarıdır (Benard, 1991; Glantz ve Sloboda, 1999; Kumpfer, 1999; Norman, 2000). Bu özelliklere, boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olanlara göre daha düşük düzeyde sahip olmaları onları karşılaştıkları problemleri çözmeye daha donanımsız kılacaktır. Aile ortamında karşılaşacağı birçok problemi, problem çözme becerileriyle daha etkin bir şekilde çözebilir. Bu sebeple, bu becerilerin boşanmış aile çocuklarına kazandırılması, bu çocukların boşanmanın getirdiği sıkıntıların üstesinden daha etkin bir şekilde gelmelerini sağlayacaktır. Problem çözme becerileri çocuklara Wills ve Cleary'e (1996) göre özellikle çocuklarla aileleri arasında kurulan destekleyici bir iletişimle, çocuklar ailelerinden model alarak ve gözleyerek problemler çözme becerilerini öğrenecektir. Ailelere problem çözme becerilerinin öğretilmesi demek bunun çocuklara da öğretilmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple problem çözme becerilerinin öğretilmesine öncelikli olarak ailelerden başlanmalıdır.

Boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olanlara göre daha düşük düzeyde sahip oldukları iki yılmazlık özelliği problem çözme becerileri ve amaçlar ve özlemlerdir. Bu iki özelliğin geliştirilmesi boşanmış aile çocuklarını daha donanımlı ve yılmazlık geliştirmeye daha yakın kılacaktır.

Ailesi boşanmış öğrencilerinin sahip oldukları yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin ailesi birlikte olanlara göre daha düşük olması, boşanmış aile çocuklarına yönelik önleyici ve müdahale çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ailesi boşanmış öğrencilerin yılmazlık özelliklerini ve sahip olduğu koruyucu faktörler geliştirildiğinde, bu çocuklar boşanmış bir aileye sahip olma sıkıntısıyla daha etkin bir şekilde baş ederek, daha iyi uyum sağlayacaktır. Bu çalışmada boşanmış aile çocuklarının ailesi birlikte olan çocuklara göre daha düşük düzeyde sahip olduğu özellikler belli ölçülerde belirlenmiştir. Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda boşanmış aile çocuklarına yönelik daha düşük düzeyde sahip olunan özelliklerin ve koruyucu faktörlerin geliştirilmesi için eğitim programları geliştirilmesi önerilmektedir.

Boşanmış aile çocuklarına yönelik toplumsal destek; bu çocuklara sağlanacak koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanakların artırılmasıyla geliştirilebilir. Bunun sağlanabilmesi için risk altındaki çocuklara yönelik olarak toplumsal desteği artıracak çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, çocukların ve ailelerinin boşanmışlık durumuna yönelik kendi algılarının ve onlara yönelik toplumsal algının daha iyi anlaşılması için bu konuda çalışmalara ihtiyaç vardır. Yapılacak bu tür araştırmalarla, bu çalışmada gözlenen boşanmış aile çocuklarının ailelerinin boşanmışlık durumunu gizlemeye yönelmelerinin ve ailelerinin boşanmışlığını ifade etmekten çekinmelerinin altında yatan dinamikler ortaya koyulabilir.

Ailelerde yılmazlığı geliştirecek önemli kaynaklar vardır. Çocuklarda yılmazlığın gelişmesini sağlayacak ailelerin ve toplumların sahip olduğu özellikler kültürel boyutta farklılıklar göstermektedir. Bu yılmazlığı geliştiren ailesel ve toplumsal özellikler kendi toplumumuzda için araştırılabilir. Özellikle ailelerdeki ve toplumdaki kültürel kaynakların belirlenmesi, çocukların uyum sürecindeki aile ve toplumsal etkisinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Yılmazlığın altında yatan temel düşünce, bireylerin hayatın çeşitli boyutlarında kendilerini yeterli görmeleridir. Yani bireylerin kendilerine yönelik yeterlilik algılarıdır. Örneğin bu araştırmada ölçülen yılmazlık özelliklerinden empati, problem çözme, öz-yetkinlik ve öz-farkındalık bireylerin bu alanlardaki kendi yeterlilik algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Yani yılmaz bireyler yetiştirmenin altında yatan temel nokta kendilerini yeterli algılayan bireyler yetiştirmektir. Çocukların sahip oldukları yeterlilikleri artırmaktır. Bu sebeple yeterlikle ilgili araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle eğitim kurumlarının öğrencilere kazandırdıkları yeterliliklerin ortaya koyulmasına ihtiyaç vardır. Eğitim süreci çocukların yeterlilik algılarını ne yönde etkiliyor? sorusu yapılacak çalışmalarla cevap bulabilir.

Toplumdan, aileden ve okuldan sağlanan koruyucu faktörlerde yine çocukların yeterlilikleriyle ilişkilidir. Destek ve yardım almada kendini yeterli olarak algılayan bir birey, bu kaynaklardan gerekli koruyucu faktörleri edinebilecektir. Yılmaz çocukların özelliklerinden biri de çevresinden olumlu tepkiler alabilme yeterliliğine sahip olmasıdır. Çocukların karşılaşacağı sıkıntıları ve riskleri önlemek çok güçtür. Fakat çocukların bu sıkıntılar ve riskler karşısına daha donanımlı ve güçlü bir şekilde çıkması sağlanabilir. Bu da yılmazlık özelliklerinin ve koruyucu faktörlerin geliştirilmesine bağlıdır. Yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörlerin geliştirilmesi de çocukların yeterliliklerinin geliştirilmesine bağlıdır. Bu amaca yönelik olarak ilk önce yeterlilikle ilgili betimsel çalışmalarla durum tespiti yapılabilir. Daha sonra bu durum tespiti doğrultusunda önleyici ve müdahale çalışmaları yapılabilir. Çocukların yeterliliklerinin geliştirilmesine yönelik programlar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Arastaman, G. and Balci, A. (2013). Investigation of High School Students' Resiliency Perception in Terms of Some Variables. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(2), 922-928.
- Aydın, A. (1996). *Empatik Becerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Basım, H. N. ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114.
- Beauvais, F. and Oetting, E. R. (1999). Drug Use, Resilience, and Myth of the Golden Child. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 101-107). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Benard, B. (1991). *Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in The Family, School and Community*. Portland: Northwest Regional Educational Laboratory.
- Benard, B. (1999). Applications of Resilience: Possibilities and Promise. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 269-277). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Bozkurt, A. (1997). *Cinsiyetleri, Fakülteleri ve Uyum Düzeyleri Farklı Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Brace, N., Kemp, R., Snelgar, R. (2003). *SPSS for Psychologists: A Guide to Data Analysis using SPSS for Windows* (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum* (3. baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Çelik, E. (2013). Lise son sınıf öğrencilerinin yılmazlık özelliklerinin duygusal dışavurum açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2). 221-236.
- Cihan-Güngör, H. (2014). Aile yılmazlığı değerlendirme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 497-512
- Constantine, N. A. and Benard, B. (2001). *California Healthy Kids Survey Resilience Assessment Module: Technical Report*. Berkley, CA: Puplic Health Institute, and Oakland, CA: WestEd.
- Constantine, N. A., Benard, B. and Diaz, M. D. (1999, June). *A New Survey Instrument for Measuring Protective Factors and Resilience Traits in Youth: The Healthy Kids Resilience Assessment*. Paper presented at The 1999 Society for Prevention Research National Conference, New Orleans.
- Cowan, P. A., Cowan, C. P., Schulz, M. S. (1996). Thinking About Risk and Resilience in Families. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), *Stress, Coping and Resiliency in Children and Families* (pp. 1-38). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Cowen, E. L. (1991). In Pursuit of Wellness. *American Psychologist*, 46 (4), 404-408.
- Felsman, J. K., Vailant, G (1987). Resilient Children as Adults: A 40 Year Study. In E. J. Anthony, B. J. Cohler (Eds.), *The Invulnerable Child* (pp. 289-314). New York: The Guilford Press.
- Forgatch, M. S., Patterson, G. R. and Ray, J. A. (1996). Divorce and Boys' Adjustment Problems: Two Paths With a Single Model. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), *Stress, Coping and Resiliency in Children and Families* (pp. 67-105). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Glantz, M. D. and Sloboda, Z. (1999). Analysis and Reconceptualization of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 109-126). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Gordon, E. W. and Song, L. D. (1994). Variations in the Experience of Resilience. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 27-43). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Gordon, E. W. and Wang, M. C. (1994). Epilogue: Educational Resilience-Challenges and Prospects. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 191-194). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Gürkan, U. (2006). Yılmazlık ölçeği (YÖ): Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 45-74.

- Henderson, S. H., Hetherington, E. M., Mekoz, D. and Reiss, D. (1996). Stress, Parenting, and Adolescent Psychopathology in Nondivorced and Stepfamilies: A Within-Family Perspective. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), *Stress, Coping and Resiliency in Children and Families* (pp. 39-66). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Hetherington, E. M., Hagan-Stanley, M. and Anderson, E. R. (1989). Marital Transitions: A Child's Perspective. *American Psychologist*, 44 (2), 303-312.
- Johnson, J. L. (1999). Commentary: Resilience as Transactional Equilibrium. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 225-228). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Joseph, J. M. (1994). *The Resilient Child: Preparing Today's Youth for Tomorrow's World*. Cambridge: Perseus Publishing.
- Kaner, S. ve Bayraklı, U. H. (2010). Anne yılmazlık ölçeğinin psikometrik özellikleri. *Journal of Educational Sciences and Practices*, 9(17), 77-94.
- Kaplan, H. B. (1999). Toward an Understanding of Resilience: A Critical Review of Definitions and Models. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 17-83). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Krovetz, M. L. (1999). *Fostering Resiliency: Expecting All Students to Use Their Minds and Hearts Well*. California: Corwin Press, Inc.
- Kumpfer, K. L. (1999). Factors and Processes Contributing to Resilience: The Resilience Framework. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 179-224). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Liddle, H. A. (1994). Contextualizing Resiliency. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 167-177). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Masten, A. S. (1994). Resilience in Individual Development: Successful Adaptation Despite Risk and Adversity. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 3-25). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Process in Development. *American Psychologist*, 56 (3), 227-238.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary Magic: Resilience Process in Development*. New York: The Guilford Press.
- McCord, J. (1994). Resilience as a Dispositional Quality: Some Methodological Points. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 109-118). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Norman, E. (2000). Introduction: The Strengths Perspective and Resiliency Enhancement-A Natural Partnership. In E. Norman (Eds.), *Resiliency Enhancement* (p.1-16). New York: Columbia University Press.
- Öğülmüş, S. (2001). *Bir Kişilik Özelliği Olarak Yılmazlık*. I. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Nedenler ve Önleme Çalışmaları'na sunulan bildiri, 29-30 Mart, Ankara.

- Oxley, D. (1994). Organizing for Responsiveness: The Heterogeneous School Community. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 179-190). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Özcan, B. (2005). *Anne-babaları boşanmış ve anne-babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Rahat, E. and İlhan, T. (2016). Coping Styles, Social Support, Relational Self-Constual, and Resilience in Predicting Students' Adjustment to University Life. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16(1), 187-208.
- Reis, D. and Price, R. H. (1996). National Research Agenda for Prevention Research : The National Institute of Mental Health Report. *American Psychologist*, 51 (11), 1109-1115.
- Rhodes, W. A. and Brown, W. K. (1991a). Introduction and Review of the Literature. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), *Why Some Children Succeed Despite the Odds* (pp. 1-5). New York: Praeger Publishers.
- Rhodes, W. A. and Brown, W. K. (1991b). Factors That Promote Invulnerability and Resiliency in At-Risk Children. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), *Why Some Children Succeed Despite the Odds* (pp. 1-5). New York: Praeger Publishers.
- Rigsby, L. C. (1994). The Americanization of Resilience: Deconstructing Research Practice. In M. C. Wang, E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 85-94). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Robson, B. E. (1991). Children of Divorce: Some Do Cope. In W. A. Rhodes, W. K. Brown (Eds.), *Why Some Children Succeed Despite the Odds* (pp. 7-22). New York: Praeger Publishers.
- Sagor, R. (1996). Building Resiliency in Students. *Educational Leadership*, 54(1), 38-43.
- Seligman, M. E., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, 55 (1), 5-14.
- Sürücü, M. ve Özcan, B. (2009a). *Başa çıkmanın yordayıcıları olarak sosyal destek ve yılmazlık*. 10. Ulusal psikolojik danışma ve rehberlik kongresi (Sözlü bildiri).
- Sürücü, M. ve Özcan, B. (2009b). *Ergenlerin yılmazlık düzeylerini yordayan değişkenlerin incelenmesi*. 18. Ulusal eğitim bilimleri kurultayı (Sözlü bildiri).
- Terzi, Ş. (2006). Kendini toparlama gücü ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 77-86.
- Wang, M. C., Haertel, G. D. and Walberg, H. J. (1994). Educational Resilience in Inner Cities. In M. C. Wang , E. W. Gordon (Eds.), *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects* (pp. 45-72). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Wills, T. A. and Clearly, S. D. (1996). How Are Social Support Effects Mediated?: A Test With Parental Support and Adolescent Substance Use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (5), 937-952.
- Wills, T. A., Blechman, E. A. and McNamara, G. (1996). Family Support, Coping, and Competence. In E. M. Hetherington, E. A. Blechman (Eds.), *Stress, Coping and Resiliency in Children and Families* (pp. 107-133). New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.

-
- Windle, M. (1999). Critical Conceptual and Measurement Issues in the Study of Resilience. In M. D. Glantz, J. L. Johnson (Eds.), *Resilience and Development: Positive Life Adaptations* (pp. 161-176). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Yılmaz, H. and Sipahioğlu, Ö. (2012). Investigating resilience of adolescents in different risk groups. *Elementary Education Online*, 11(4), 927-944.